

KIRJAT

Kunnianhimoinen tutkimus satusarjakuvasta

Karin Kukkonen. *Storytelling Beyond Post-modernism. Fables and the Fairy Tale*. Tampere University Press, 2010.

Karin Kukkonen väitöskirja *Storytelling Beyond Postmodernism* tarjoaa teoreettisesti perustellun näkökulman sarjakuvien kerroksen ja lajiominaisuuksien analyysiin, ja yksin jo tästä syystä työ on merkittävä avaus alan tutkimuksessa. Väitös tarkastelee monipuolisesti perinteisten satujen versiointiin liittyviä merkityksiä ja antaa virikkeitä tuleville tutkimuksille, esimerkiksi systemaattisemmalle sarjakuvakerronnan retoriikan tai satujen intermediaalisuuden tarkastelulle. Kunnianhimoinen tutkimus jättää kuitenkin joitain lähtökohtiaan avoimiksi, erityisesti mitä tulee lukemisprosessia koskeviin oletuksiin tai sarjakuvan ilmaisuvälineen erityisyyteen.

Kukkonen työn aineistona on Bill Willinghamin kirjoittama ja vuodesta 2002 asti julkaistu *Fables*-sarjakuvasarja, jonka monista kuvittajista tärkein on ollut Mark Buckingham. *Fables*-sarja kertoo satujen ja kansanperinteen hahmoista, kuten Tuhkimosta, Lumikista ja Punahilkasta tai *Tuhannen ja yhden yön tarinoiden* ja L. Frank Baumien hahmoista, jotka on pakotettu muuttamaan satumaaailmastaan oman maailmamme New Yorkia muistuttavaan todellisuuteen. Kukkonen vertaa *Fables*-tarinoita niin sanotun postmodernin kirjallisuuden (esim. Angela Carter, A. S. Byatt, Jeannette Winterson, Sara Maitland) perinteisistä saduista muokkaamiin versioihin, joissa tarinat saattavat sekoittua keskenään, pahat hahmot nousee uuteen arvoon tai sukupuoliasetelmat kumoutua. Ensimmäisistä Kukkonen pyrkii kuitenkin osoittamaan, että postmoderneista yhteyksistä huolimatta *Fables*-tarinoiden subversiivisuus ja itsetietoisuus toimivat osana yhdenmukaisen maailman vaikutelman luomista.

Väitöskirjan ansioihin kuuluu vahvan

traditiotietoinen ote aineistoon. Kukkonen tutkii *Fables*-tarinoiden tasapainottelua tradition ja sen kumoamisen välillä ja osoittaa, kuinka sarjakuvaversioiden muokkaamat perinteiset sadut toimivat yleisön odotusten perustana eräänlaisen kulttuurisen muistin ominaisuudessa. Tältä pohjalta tekijä ehdottaa kiinnostavasti, että *Fables* on sekä eräänlainen satutradition mestaritarina että paraabeli satujenkerroksen kehityksestä. Kertomuksen ”subversiivisuutta” tekijä käsittelee erityisesti sarjakuvien luomien ristiriitaisten odotusten merkityksessä, kuten yhteen sopimattomien lajiodotusten tai kahden keskenään ristiriitaisen tulkintakehyksen merkityksessä. Tärkeä aihe tässä suhteessa ovat tarinoihin rakennetut jännitteet hallitsevan lajikehyksen (satu) ja toisen asteen lajikehysten välillä. Jälkimmäisiä kehyksiä edustavat *Fables*-tarinoissa esimerkiksi eppinen fantasia, kauhuelokuva, rikoskirjallisuus ja poliittinen utopia.

Kukkonen soveltaa sujuvasti David Hermanin jälkiklassisesta narratologiasta peräisin olevaa ”tarinamaailman” (*story-world*) käsitettä sarjakuvalliseen fiktion. Tarinamaailmat tarkoittavat Hermanin mukaan mentaalisia malleja siitä, kuka teki mitä kenelle ja kenen kanssa, milloin, missä, miksi ja millä tavoin fiktion maailmassa, jota lukija on siirtynyt havaitsemaan. Kukkonen osoittaa esimerkiksi, kuinka *Fables*-tarinoiden henkilöhahmot ovat tietoisia omasta tarinamaailmastaan ja kirjallisten lajien vaihtelevista tavoista rakentaa uskottavia maailmoja. Tutkimus tarjoaa myös kiinnostavia havaintoja niin sanotusta kaksoisdeiksiksestä, eli siitä miten kertomus voi suunnata lukijan huomion kahteen erilaiseen paikkaan ja aikaan samanaikaisesti, tässä tapauksessa tarinamaailman paikkoihin ja tarinan ulkopuoliseen kommunikaatiolanteeseen, jossa tarina ja sen hahmot tulevat näkyviksi fiktiona. Kukkonen näyttää, kuinka kaksoisdeiksis toimii monenlaisten rakenteellisten ja temaattisten tehtävien palveluksessa, esimerkiksi rakentaa henkilöhahmoja, kyseenalaistaa ontologisia rajoja eri maailmojen välillä tai luo niiden välille vastaavuuksia. Kaksoisdeiksiksen kahdeksi perusmuodoksi määritellyt ”metareferenssi” ja ”metakerronta” tosin eivät erotu kovin selkeästi toisistaan.

Myös perinteisten satujen intermediaalisuuden ilmiöt saavat työssä käsittelytilaa. Kukkonen keskittyy tässä yhteydessä kolmeen toisiinsa limittyvään kysymykseen: kuinka *Fables*-sarjakuvat ammentavat satuperinteestä, satujen kuvituksesta ja animaatioversioista; miten tarinat toteuttavat sarjakuvallista multimodaalista tarinankerrontaa; ja miten sarja naturalisoi tekstitraditioita intermediaalisuuden kokemuksen kautta, eli käyttää esimerkiksi tuttuja dekkarigenren tyyppisiä ja maneereja osana kerrontaa.

Tutkimusta rasittaa kuitenkin häilyvyys siinä mitä tulee sarjakuvan ilmaisuvälineen erityisominaisuuksien merkitykseen. Sarjakuvailmaisun ominaispiirteet ja ”affordanssit”, joihin tekijä useasti vetoaa James J. Gibsonin antamassa toiminnan mahdollisuuksien merkityksessä, jäävät ilman tarkempaa hahmottelua, vaikka tekijä on ilmeisen kiinnostunut siitä, miten sarjakuvan ilmaisuväline vaikuttaa esitykseen ja sen sisältöön. Ilmaisuvälineen ominaispiirteiden systemaattisempi hahmottaminen olisi ollut paikallaan varsinkin jos ajatellaan, Kukkosen tavoin, että kaikki mediat ovat jollain tasolla multimodaalisia. Poikkeuksena on kuitenkin kiinnostava luku kertoja-käsitteen ongelmasta, jossa tekijä korvaa kertojan käsitteen lukijan luoman ”kerronnallisen instanssin” ajatuksella – kerronnallinen instanssi voi muistuttaa yhtä lailla henkilöahmoa kuin tekijää. Ratkaisu on varsin lähellä David Bordwellin elokuvatuotkimuksessa soveltaa kerronnan käsitettä.

Sarjakuvien lukemista koskevan kompetenssin kysymys heijastelee myös avoimeksi jäänyttä ongelmaa siitä, kuinka mediaspesifi näkökulman tulisi olla. Kukkonen vastustaa ajatusta, että sarjakuvien lukemiseen liittyisi oma kompetenssi, koska hän kokee sen vastakohtaksi kaikkien jakamalle kulttuurilliselle ja ruumiilliselle tiedolle, tai perustavanlaatuisille mielen rakenteille, jotka kognitiivisen semantiikan ja narratologian mukaan ovat kaikkien kertomusten lähtökohtana. Painotus on kuitenkin jossain määrin ongelmallinen, koska tutkimuksen kohteena on vahvasti perinne- ja lajitietoinen tarinankerronta jossa satujen tuntemuksesta on ilmeistä hyötyä. Kukkonen ei myöskään tarjoa kokoavaa käsittelyä *Fables*-tarinoiden muotokielen erityispiirteistä, mikä olisi voi-

nut olla hyödyllistä sarjakuvien lukutaitoa koskevan kysymyksen arvioinnissa.

Sarjakuvien vaatima lajituntemus on joka tapauksessa yksi mahdollinen tapa selittää nykypäivän ”itsetietoisien” sarjakuvien muotokieltä ja konventioita koskevaa parodiaa (esim. Florent Ruppertin ja Jérôme Mulot’n, David Mazzucchellin ja Chris Warren tuotannossa). Myös kerronnan muotoa ja lukemistottumuksia käsittelevät kokeilut, jotka luovat yhteyksiä arkipäivän viestinnän ja kerronnan keinoihin niitä kyseenalaistamalla, ovat merkki sarjakuvaromaanin elävästä lajista ja muuttuvasta arvostuksesta.

Työn pääasiallisena teoreettisena kehyksenä toimii kerronnan teoria, erityisesti kognitiivinen narratologia, jossa sovelletaan laajasti kognitiivisen semantiikan tutkimustuloksia. Kukkosen esittelemä teoria luku-prosessista rakentuu pitkälti käsityksiin kognitiivisista prosesseista ja niihin kuuluvista malleista, skeemoista, kehyksistä ja kontekstiedosta. Kyseiset käsitteet ovat helposti hyväksyttäviä, koska ne ovat varsin yleisluonteisia. En ole kuitenkaan vakuuttunut, että on vedottava kognitiiviseen semantiikkaan, jotta esimerkiksi voitaisiin kuvata kuinka lukijat tekevän päätelmiä tekstin vihjeistä ennakkokäsitystensä tai jonkin mentaalisen mallin puitteissa. Sama perusajatus löytyy hieman eri muodossa vaikkapa Wolfgang Iserin ja Roman Ingardenin tekstin ns. aukko kohtia korostavissa lukemisen teorioissa tai Gadamerin hermeneutiikassa, jotka ovat myös Kukkosen väitöskirjan lähteitä.

Tutkimuksessa on häiritsevää määrin viittauksia abstrakteihin lukijahahmoihin, tai siihen mitä sarjakuvia tai fiktiota luettaessa yleensä tehdään, ilman, että luodaan yhteyttä empiiriseen kirjallisuudentutkimukseen. Jos vielä myönnetään, ettei lukeminen ole useinkaan tietoista tai rationaalista toimintaa (s. 90), lienee epäselvää kenen lukemisesta tai minkälaisista lukuprosesseista puhutaan. Kun abstrakti lukijahahmo yhdistyy kognitiotieteestä johdettujen hyvin yleisten lähtökohtien esittelyyn, seurauksena on pahimmillaan varsin yleisluontoista puhetta kertomuksen prosessoinnista ja lukijan luomista merkityksistä. Kognitiotieteestä johdetut käsitteet ovat paikoitellen hämmäntävän kaikkivoipia: lajit ovat kognitiivisia rakenteita erilaisten tekstien luokitteluun,

kertomukset ovat kognitiivisia rakenteita ja myös merkitykset ovat kognitiivisia rakenteita.

Toinen tarinoiden versiointiin liittyvä, Kukkosen työssä avoimeksi jäävä kysymys koskee kerronnan ja kerrotun suhdetta eli kertovan esityksen esitysjärjestyksen ja tapahtumien järjestyksen erottelua. Kukkonen näkee jaon kyseenalaistamisen jälkiklassisen narratologian pyrkimyksenä, mutta tämä ei ole aivan oikeaan osunut arvio (ehkä se sopii paremmin ns. jälkistrukturalistiseen kirjallisuusteoriaan). Tekijä esittää lisäksi hyvin jäykän version kyseisestä, aikanaan jo ns. venäläisen formalismin luomasta jaosta. Kerronnan ja kerrotun ero ei useimmissa nykynarratologioissa esimerkiksi edellytä pysyvää kertojahahmoa, joka muokkaisi tapahtumajärjestyksen tiettyyn esitysjärjestykseen, eli ikään kuin kertoisi sen uudestaan, tai itsenäistä ideaalia tarinarakennetta, joka voidaan verbalisoida.

Kerronnallisen potentiaalin, eli tarinan sisältämien toteutumattomien mahdollisuuksien merkityksen korostaminen, ei myöskään ole varsinainen vaihtoehto esitysjärjestyksen ja tapahtumien järjestyksen erottamiselle (siinä määrin kuin toteutuvan ja toteutumattoman järjestyksen ero pysyy näkyvissä). Jälkiklassisen narratologian pyrkimys on paremminkin ollut kyseisen eron suhteellistaminen ja tarkentaminen kuin sen hylkääminen. Uudempi kerronnan teoria on esimerkiksi kyseenalaistanut esitysjärjestyksen ja tapahtumien järjestyksen hierarkian ja pysyvyyden, osoittamalla kuinka kerronta aina muuttaa kerrottua, tai kuinka eri versiot samasta tarinasta, vaikkapa Tuhkimosta, liittyvät sen uusiin asiayhteyksiin. Kerronnan mikrotason analyysissä on myös osoitettu, kuinka esimerkiksi minäkertojan kertoessa senhetkisistä ajatuksistaan tai tuntemuksistaan, jaolla ei juuri ole merkitystä.

Kukkosen työtä rasittaa lisäksi, varsinkin työn alkuluvuissa, väitöskirjojen tyypillinen helmasynti eli erilaisten teoreettisten lähestymistapojen ja käsitteiden esittely irrallaan tutkitusta aineistosta. Kaikki mainitut teoriat eivät ole työssä yhtä hyödyllisiä tai yhteensopivia, tai edes tarpeellisia. Toisaalta jos niitä kaikkia sovellettaisiin systemaattisesti, ne voisivat tuottaa useamman, todennäköisesti varsin eri tavoin painottuneen tutkimuksen.

Rajanvetoa semiotiikan kanssa

Kukkosen työn teoreettiseen kirjoon kuuluu kognitiivisen narratologian ja semantiikan sekä Iserläisen lukemisen teorian ohella esimerkiksi kulttuurisen muiston käsite (Jan Assmann), meemi-teoria (Richard Dawkins), fiktion teoriat kuten mahdollisten maailmojen teorian sovellutukset ja Fregen referenssiteoria. Roland Barthesin merkityksenannon koodeja sovelletaan myös melko laajasti. Yritys yhdistää jälkistrukturalistinen tekstuaalisuuden ajatus (merkityksen ratkaisemattomuus tai polysemia) arkipäiväistä kokemusta ja helposti opittavaa kulttuurista tietoa korostavan kognitiivisen semantiikan ja vastaanottoteorian lähtökohtiin vaikuttaa kuitenkin ontuvalta. Sen lisäksi työssä käydään varsin runsaasti rajanvetoa semiotiikan kanssa, mikä ehkä johtuu siitä, että semiotiikka on tähän asti ollut suosituimpia teoreettisia lähestymistapoja sarjakuvien analyysissä.

Olen samaa mieltä tekijän kanssa siitä, ettei kuvallisesta esityksestä ole yksinkertaista tai ehkä ylipäätään mahdollista erottaa pienintä merkitysyksikköä kielen tavoin. Samoin yritys luoda erityinen sarjakuvien semioottinen järjestelmä lienee tullut tiensä päähän (kuten Thierry Groensteen totesi jo 1990-luvun puolivälissä). Silti tutkimus luo melko karikatyyrimäisen kuvan merkkiteorian luonteesta ja pyrkimyksistä. Olisiko mahdollista ajatella, että semiotiikka on työkalu, jonka avulla voidaan esimerkiksi tarkastella merkkejä ja niiden käyttöä tai kuvata merkityksen muodostamisessa toimivia koodeja, mutta jolla ei välttämättä saa yhtä hyvää otetta kertomuksista, kirjallisista lajeista tai tekstienvälisistä suhteista, jotka ovat tämän tutkimuksen varsinaisen kiinnostuksen kohteena?

Kaiken kaikkiaan Kukkosen työ on varsin korkeatasoinen tutkimus, joka täyttää hyvin uuteen sarjakuvatutkimukseen liittyviä odotuksia. Tietynlaista keskeneräisyyttä osoittaa kuitenkin, tarpeettoman teoriaesittelyn ohella, myös tutkimuksen suomenkielinen tiivistelmä, joka on täynnä kirjoitusvirheitä. Suomessa sarjakuvaa käsittelevät väitökset ovat olleet hyvin harvinaisia, lähinnä tulee mieleen sarjakuvataiteilija Pekka A. Mannisen kasvatustieteellinen väitös *Vastarinnan välineistö* (1995), joka kartoitti

sarjakuvaharrastuksen positiivisia merkityksiä. Myös kansainvälisesti ajatellen Kukkosen työ on harvinainen saavutus. 1970- ja 1980-luvuilla ranskankielisessä Euroopassa virinnyt teoreettinen kiinnostus sarjakuvan ilmaisumuotoon on sittemmin siirtynyt akateemisten yhteyksien ulkopuolelle. Yhdysvalloissa, Iso-Britanniassa ja Saksassa tutkimusalue taas on saamassa aiempaa selvästi arvostetumman aseman, osittain ns. populaarikulttuurin tutkimuksen lisääntymisen myötä, ja myös teoreettinen keskustelu on ollut viime vuosina vilkasta. Sarjakuvia tarkastelevia akateemisia opin- näytteitä on tulossa mainituissa maissa runsaasti lisää, mikä myös ilmentää muutoksia ilmaisuvälineen muodoissa, vastaanotossa ja arvostuksessa. Kukkosen tutkimus on pätevä vertailukohta ja hyvä standardi seuraaville sarjakuvaväitöksille niin meillä kuin muualla.

Kai Mikkonen